

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.4>

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЕНАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1918 РОЦІ

Вовк Ю.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0002-2102-8120
e-mail: vovk22@yahoo.com*

Вовк Ю.Є. Утворення та діяльність Державного Сенату Української держави у 1918 році.

У статті на основі архівних матеріалів досліджено процес утворення та діяльності Державного Сенату Української держави у 1918 році. Зазначається, що на початковому етапі діяльності, найвищим судовим органом Української держави був Генеральний Суд, який утворений в період Центральної Ради.

Доцільність створення Генерального Суду П. Скоропадським була поставлена під сумнів і згодом прийнято закон, згідно з яким створено Державний Сенат як найвищий суд в системі судуострою Української держави.

Сфера компетенції Державного Сенату, порядок провадження у справах, в значній мірі регулювались законодавством колишньої Російської імперії. До складу найвищого судового органу входили сенатори і президент Сенату. Державний Сенат поділявся на адміністративний, цивільний та карний генеральні суди.

Законом встановлено кваліфікаційні вимоги для кандидатів на посаду сенатора, серед яких наявність юридичної освіти та стажу роботи не менше 15 років. Сенаторам заборонялось обіймати посади в органах виконавчої влади, проте на практиці мали місце випадки суміщення посад. Дозволялось займатись викладацькою діяльністю.

Всіх сенаторів і голів генеральних судів призначав своїм наказом П. Скоропадський за поданням міністра юстиції. В разі порушення проти сенатора кримінальної справи, він тимчасово усувався від виконання своїх обов'язків.

З'ясовано, що до складу Державного Сенату призначено значну кількість колишніх суддів Генерального Суду. В цілому найвищий судовий орган укомплектовано кваліфікованими фахівцями.

Мовою офіційних ділових документів в Державному Сенаті була як російська, так і україн-

ська. В деяких випадках діловодство велось паралельно на обох мовах. Інколи використовувалась виключно російська.

Для успішного функціонування Державного Сенату затверджено штат службовців канцелярій. Вся документація Державного Сенату відповідним чином реєструвалась. Структура канцелярій генеральних судів визначалась тимчасовими інструкціями, затвердженими прокурорами відповідних судів.

На основі аналізу архівних матеріалів встановлено кількість кримінальних, цивільних та адміністративних справ, які надійшли на розгляд Державного Сенату і які були вирішені.

Ключові слова: Державний Сенат, діяльність, закон, сенатор, суд, компетенція.

Vovk Y.Ye. Establishment and activity of the State Senate of the Ukrainian State in 1918.

The article examines the process of formation and operation of the State Senate of the Ukrainian State in 1918 on the basis of archival materials. It is noted that at the initial stage of its activity, the highest judicial body of the Ukrainian State was the General Court, which was established during the period of the Central Rada.

P. Skoropadskyi questioned the expediency of establishing the General Court and subsequently passed a law establishing the State Senate as the highest court in the judicial system of the Ukrainian State.

The scope of the State Senate's competence and the procedure for proceedings were largely regulated by the legislation of the former Russian Empire. The highest judicial body consisted of senators and the President of the Senate. The State Senate was divided into administrative, civil and criminal general courts.

The law established qualification requirements for candidates for the position of senator,

including a law degree and at least 15 years of work experience. Senators were prohibited from holding positions in the executive branch, but in practice there were cases of combining positions. They were allowed to engage in teaching activities.

All senators and presidents of general courts were appointed by order of P. Skoropadskyi on the proposal of the Minister of Justice. If a criminal case was initiated against a senator, he was temporarily suspended from performing his duties.

It was found that a significant number of former judges of the General Court were appointed to the State Senate. In general, the highest judicial body is staffed by qualified professionals.

The language of official business documents in the State Senate was both Russian and Ukrainian. In some cases, office work was conducted in both languages in parallel. Sometimes only Russian was used.

To ensure the successful functioning of the State Senate, the staff of the chancellery was approved. All documents of the State Senate were duly registered. The structure of the offices of the general courts was determined by temporary instructions approved by the prosecutors of the respective courts.

Based on the analysis of archival materials, the author establishes the number of criminal, civil and administrative cases which were submitted to the State Senate and which were resolved.

Key words: State Senate, activity, law, senator, court, competence.

Постановка проблеми. Судові органи влади відіграють суттєву роль в державі. Вони забезпечують захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави. Від їх ефективного функціонування залежить стабільність та правопорядок в країні.

Особливе значення має діяльність найвищого судового органу влади, який забезпечує сталість та єдність судової практики. Функціонування найвищого судового органу влади на різних етапах українського державотворення є цікавою та актуальною темою.

Вивчення історичного досвіду діяльності найвищого судового органу влади у 1918 році дає можливість уникнути помилок, які були допущені в минулому. Поряд з цим позитивні здобутки можуть бути використані для вдосконалення діяльності найвищого судового органу на сучасному етапі розвитку України.

Метою дослідження є вивчення процесу утворення та діяльності Державного Сенату на основі аналізу архівних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Стаття спрямована на з'ясування правового статусу та

особливостей діяльності найвищого судового органу влади.

Стан опрацювання проблематики. Функціонування найвищого судового органу в період Гетьманату Української держави досліджувалось в працях В. Гончаренка, О. Дзейко, П. Захарченка, О. Копеленка, О. Тимошука, А. Степанюка та інших, проте вчені здебільшого акцентували увагу на нормах чинного на той час законодавства, яке регулювало діяльність Державного Сенату. Дослідження ґрунтувались насамперед на аналізі юридичної літератури. Архівні матеріали використовувались лише частково.

Дана стаття спрямована на з'ясування процесу утворення та діяльності Державного Сенату саме на основі архівних матеріалів, які є найбільш достовірним та точним джерелом і дають можливість комплексно та неупереджено дослідити тему.

Виклад основного матеріалу. На початку існування Гетьманату Павла Скоропадського вищим судовим органом Української держави був Генеральний Суд, який був створений в період Центральної Ради і діяв на підставі закону від 2 грудня 1917 року «Про утворення Генерального Суду». В «Законах про тимчасовий Державний устрій України» від 29 квітня 1918 року були підтверджені повноваження Генерального Суду що «уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних».

Проте в подальшому доцільність створення Генерального Суду була поставлена під сумнів. 17 травня 1918 року, згідно з постановою Ради Міністрів Української держави видано наказ міністра судових справ № 129 про створення комісії для «перегляду заведення Генерального та апеляційних судів». Головою комісії призначено С.В. Завадського. Завданням комісії було підготувати законопроекти про утворення Державного Сенату як найвищого судового органу влади і судових палат як апеляційних судів.

Закон «Про утворення Державного Сенату» затверджено Гетьманом 8 липня 1918 року. З 1 вересня 1918 року вищою інстанцією в судових і адміністративних справах ставав Державний Сенат. З приводу утворення Державного Сенату Павло Скоропадський писав у своїх спогадах: «Я надавав величезного значення Сенату, намагався його, наскільки можливо, більше провести в свідомості народу. Дав йому великі права з тим, щоб цей заклад був немов би живою совістю уряду» [1, с. 258]. На його думку: «Нічого не давало спостерігачу такого чіткого уявлення про те, що на Україні створена дійсна державність, як саме заснування і відкриття Сенату» [2, с. 259].

Згідно з ст. 2 закону від 8 липня 1918 року «Про утворення Державного Сенату», «Устрій,

компетенція, розмір і обсяг прав Державного Сенату, обряди і порядок чинності в йому, переведення і провадження справ, порядок виконання постанов Державного Сенату і порядок зносин його з іншими державними інституціями і догляд за виконанням наказів Сенату, а також права та обов'язки і відповідальність Сенаторів, аж до видання особливого законодавчого акту», тимчасово визначалися «Встановленням Російського Правительствующого Сенату», «Встановленням Судових Установ», «Статутами Кримінального і Цивільного Судочинства», в частині, що не суперечила законодавству Української держави [3, арк. 1 зв.].

До складу Державного Сенату входили сенатори і президент Сенату. Сенат поділявся на адміністративний, цивільний та карний генеральні суди. За штатом, в зазначених генеральних судах нараховувалось відповідно 20, 16 і 12 сенаторів, включаючи голову відповідного генерального суду [4, арк. 55-56 зв.].

Президентом Державного Сенату та сенаторами могли бути особи з вищою юридичною освітою, що пропрацювали не менше, як 15 років в судовому відомстві на посадах не нижче судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду, чи в «стані присяжного адвоката», або мали вчене звання магістра, або доктора і пропрацювали не менше вказаного строку в вищих навчальних закладах, викладаючи юридичні науки.

Для осіб, що призначалися сенаторами цивільного генерального суду, в п'ятнадцятирічний термін зараховувалось п'ять років перебування на посаді секретаря цивільного департаменту судової палати.

Сенаторам генеральних судів заборонялось перебувати на державній чи громадській службі, але їм дозволялось займатись викладацькою роботою або приймати тимчасові доручення в державній службі. Слід зазначити, що мали місце випадки порушення вимог даної норми. Так, зокрема, сенатори адміністративного генерального суду Вязлов і Стебницький, що були призначені на посади міністрів, не склали відразу з себе повноваження сенаторів. Враховуючи це, президент Сенату вимушений був порушити це питання перед головою Ради Міністрів у своєму листі за № 208 від 13 листопада 1918 року [5, арк. 18].

Дозволялось займати дві посади тільки сенаторам «загального зібрання», які могли бути призначені на посади міністрів чи Державного секретаря або товариша міністра чи товариша Державного секретаря. Але в даному випадку їм припиняли виплачувати заробітну плату по Сенату, де вони виконували свої обов'язки на громадських засадах. В разі повернення до виконання обов'язків тільки сенатора «загального

зібрання», виплачувалось грошове утримання в Державному Сенаті.

Президент Сенату призначався Гетьманом і зобов'язаний був звітувати йому разом з міністром юстиції про стан справ і поточну роботу. При утворенні Державного Сенату всіх сенаторів і голів генеральних судів призначав Гетьман своїм наказом за поданням міністра юстиції.

Переводити сенатора з одного генерального суду в інший без його згоди заборонялось. В разі порушення проти сенатора кримінальної справи, він тимчасово усувався від виконання своїх обов'язків згідно з постановою «Загального зібрання Сенату».

Звільнити і позбавити звання сенатора можна було «не інакше, як з присуду карного чи дисциплінарного суду» [6, арк. 3 зв.]. Разом з тим, у «випадках, коли заняття, пожиття чи вчинки особи, яка має звання сенатора, будуть визнані за невідповідності гідності цього високого звання», сенатора можна було позбавити звання за постановою «загального зібрання», затвердженою Гетьманом. В даному випадку в законі було закладено протиріччя. Норми ст. 12 суперечили нормам ст. 20. В першому випадку стверджувалось, що позбавити звання сенатора можна було тільки з «присуду карного чи дисциплінарного Суду», в другому – за постановою «загального зібрання», затвердженою Гетьманом.

В разі вчинення сенатором службового злочину, він віддавався під суд за постановою Ради Міністрів, затвердженою Гетьманом. Дисциплінарні порушення розглядалися «загальним зібранням» Сенату. Розгляд справи в даному випадку починався за постановою «загального зібрання» або за пропозицією міністра юстиції як генерального прокурора.

У випадку неможливості сенатора виконувати свої обов'язки за станом здоров'я на протязі одного року, він повинен був подати заяву про звільнення. Якщо відповідної заяви не було подано, Президент Державного Сенату нагадував йому про це. В разі, коли сенатор протягом місяця не подавав заяву про звільнення, то його усували з посади за постановою «загального зібрання», затвердженою Гетьманом. У випадку добровільного і своєчасного подання заяви про звільнення, за сенатором зберігалось звання довічно.

Склад Сенату визначався ст.21 відповідного закону. Так: «В зазначених законом випадках в складі Сенату закладається: 1) Загальне зібрання сенату; 2) Загальне Зібрання всіх Генеральних Судів; 3) Загальне Зібрання Цивільного та Карного Генеральних Судів; 4) Сполучена Присутність всіх Генеральних Судів; 5) Сполучена Присутність Адміністраційного та Цивільного Генеральних Судів; 6) Сполучена Присутність Ад-

міністраційного та Карного Генеральних Судів; 7) Вища Дисциплінарна Присутність» [7, арк. 4 зв.]

Через деякий час після видання відповідного закону, Павло Скоропадський затвердив перший склад сенаторів. Президентом Сенату став Василенко М.П., головою карного генерального суду призначено Чубинського М.П., цивільного – Гусаківського П.Н., адміністративного – Носенка Д.А.

Викликає заперечення твердження деяких дослідників про те, що судді Генерального Суду, які були в свій час призначені Центральною Радою, не ввійшли до складу Державного Сенату. Так, зокрема, Михайло Шкільник у своїй праці «Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках» стверджує: «При назначуванні сенаторів звільнено всіх генеральних суддів, назначених Центральною Радою» [8, с. 270]. Святослав Доленга вважав, що в Державному Сенаті, який «став bastіоном українофобських настроїв», працювало «3/4 колишніх російських сенаторів» [9, с. 46.].

Як свідчать архівні матеріали, значна кількість генеральних суддів, призначених в свій час Центральною Радою, ввійшла до складу Сенату [10, арк. 55-56 зв.]. На думку П. Скоропадського, склад Сенату був «цілком укомплектований з кращих юристів України і Велокоросії».

Д.Дорошенко вважав, що Державний Сенат «скупчив в своїх рядах цвіт юридичної думки і практики колишньої Російської імперії, – в подавляючій більшості походженням з України і переважно зв'язаних з Україною своєю судовою діяльністю» [11, с. 375].

Всього за штатом в Державному Сенаті налічувалось 59 сенаторів, включаючи голів генеральних судів і президента Сенату [12, арк. 15].

До складу «загального зібрання» Сенату входили всі сенатори за посадою. Воно скликалось за пропозицією президента Сенату або міністра юстиції чи 10 сенаторів. Право скликати «загальне зібрання» Сенату з приводу урочистих подій належало тільки президенту найвищого судового органу чи міністру юстиції.

В «загальне зібрання» генеральних судів входили всі сенатори відповідних генеральних судів. В «сполучену присутність» генеральних судів входило по два сенатори, обрані від кожного генерального суду строком на 5 років. «Вища дисциплінарна присутність» складалась з голів генеральних судів, з сенаторів, що входили до складу «сполученої присутності» генеральних судів і по одному сенатору, обраному від цивільного та карного генеральних судів терміном на 5 років.

Головування в «загальному зібранні» Сенату, в «сполучених присутностях» генеральних судів, у «вищій дисциплінарній присутності» до-

ручалось президенту Сенату, а у випадку його відсутності – старшому з голів генеральних судів, що визначався в залежності від часу призначення на посаду сенатора або від стажу роботи в судовому відомстві.

Генеральні суди поділялись на відділи. Очолювали їх «старші» сенатори. Сенатори кожного генерального суду обирали безстроково голову, який підлягав затвердженню Гетьманом. «Старший голова» генеральних судів головував на «Загальних зібраннях» генеральних судів і в «сполучених присутностях» адміністративного і цивільного та адміністративного і карного генеральних судів.

Компетенція Сенату визначалась статтями 33-41 відповідного закону. Так, згідно ст. 33, до компетенції «загального зібрання» Державного Сенату, крім випадків урочистих зібрань, належали справи: «1) про надання звання Сенатора (ст. 19). 2) Про дисциплінарну відповідальність Сенаторів (ст. 14). 3) Про увільнення з посади Сенаторів через хворобу (ст. 17). 4) Про позбавлення звання Сенатора осіб, що не займають посаду Сенатора» [13, арк. 6 зв.].

Постанови про обрання на посаду сенатора, про надання та позбавлення звання сенатора, звільнення і тимчасове усунення з посади приймались простою більшістю голосів, але при умові, якщо в засіданні взяли участь 2/3 сенаторів Державного Сенату або 2/3 сенаторів відповідного генерального суду.

До компетенції «загального зібрання» всіх генеральних судів належали справи, що в свій час розглядались спільно членами першого і касаційного департаментів, або першого, другого і касаційного департаментів Російського Правительствуючого Сенату.

До компетенції «загального зібрання» цивільного і карного генеральних судів належали справи, що слухались спільно складом касаційних департаментів Російського Сенату. В «сполученій присутності» всіх генеральних судів мали розглядатись справи, що належали до компетенції «сполученої присутності» першого і касаційних департаментів Правительствуючого Сенату.

До компетенції адміністративного генерального суду належали справи, що розглядались першим, другим, третім і четвертим департаментами і «особым присутствием» по відчуженню нерухомого майна для державної та громадської користі.

Члени цивільного і карного генеральних судів розглядали справи, що належали до компетенції касаційних департаментів Правительствуючого Сенату. Сенатори карного генерального суду, крім того, розглядали також справи колишніх Головного військового суду і головного військово-морського суду Російської імперії.

В кожному генеральному суді і в «загальному зібранні» Сенату запроваджувались посади прокурорів і їх заступників. На посадах прокурорів «загального зібрання», карного генерального суду, цивільного генерального суду, з 26 липня 1918 року, перебували відповідно – Лошкар'єв Е.І., Тізенгаузен О.О., Затворницький Я.М. [14, арк. 56.]. Прокурором адміністративного генерального суду через деякий час призначено Тулова Олександра Михайловича [15, арк. 1]. Генеральним прокурором був міністр юстиції.

Компетенція прокурорів та їх заступників була така ж сама, як і в обер-прокурорів та товаришів обер-прокурорів Правительствующого Сенату, за винятком деяких змін, зазначених у законі.

Прокурор «загального зібрання» Державного Сенату виконував обов'язки прокурора «сполученої присутності» генеральних судів, «загального зібрання» всіх генеральних судів, «загального зібрання» цивільного та карного генеральних судів, «вищої дисциплінарної присутності». Обов'язки прокурора «сполученої присутності» адміністративного та цивільного генеральних судів і адміністративного та карного генеральних судів покладались на прокурора того суду, до компетенції якого належала справа, що розглядалась.

Згідно ст.47 відповідного закону, прокурори Державного Сенату могли порушувати питання про необхідність тлумачення, доповнення чи зміни існуючих законів. Але перед тим, як винести те чи інше рішення на розгляд Державного Сенату чи міністра юстиції, вони повинні були обговорити його з своїми заступниками.

Для успішного функціонування Державного Сенату було затверджено штат службовців канцелярій. В «загальному зібранні» і кожному генеральному суді існувала своя окрема канцелярія. Згідно наказу міністра юстиції в канцелярії адміністративного генерального суду по штату був 21 службовець, в карному – 12, цивільному – 17 і в «загальному зібранні» – 4 службовці [16, арк. 3].

Канцелярія «загального зібрання» Державного Сенату вела діловодство в «сполучених присутностях», «загальному зібранні» всіх генеральних судів і в «вищій дисциплінарній присутності». Ведення діловодства в «загальному зібранні» цивільного і карного генеральних судів покладалось на канцелярію карного генерального суду. Справи, що повинні були розглядатися в «сполучених присутностях» адміністративного та цивільного і адміністративного та карного генеральних судів надходили до канцелярії того суду, до якого належала справа.

Вся документація Державного Сенату відповідним чином реєструвалась. Вихідна докумен-

тація направлялась до загальної реєстратури Державного Сенату і відправлялась за призначенням.

Структура канцелярій генеральних судів визначалась тимчасовими інструкціями, затвердженими прокурорами відповідних судів.

Мовою офіційних ділових документів в Державному Сенаті була як російська, так і українська. В деяких випадках діловодство велось паралельно на обох мовах. Інколи використовувалась виключно російська. Проти цього категорично висловлювались деякі сенатори. Так, сенатор С. Шелухін, який в свій час був міністром судових справ Центральної Ради, отримавши ділові папери, написані тільки на російській мові, відмовився їх розглядати і повернув назад в канцелярію [17, арк. 8]. На його думку, діловодство в Державному Сенаті повинно було вестись українською мовою.

Документація Державного Сенату здавалась в архів, керівництво яким здійснював прокурор адміністративного генерального суду. На потреби Державного Сенату і архіву, що функціонував при ньому, з 1 липня 1918 року виділялось з бюджету один мільйон двадцять вісім тисяч триста карбованців [18, арк. 11 зв.].

Планувалось видавати «Відомості Державного Сенату», запровадити єдину форму для сенаторів, заснувати Сенатську друкарню.

За період з 1-го вересня по 15 листопада 1918 року на розгляд цивільного генерального суду Державного Сенату надійшло 1740 цивільних справ, з яких 198 вирішено, 13 – відкладено і 1542 справи залишились невирішеними [19, арк. 23]. В адміністративному генеральному суді Державного Сенату до 1-го листопада 1918 року знаходилося невирішених 378 справ [20, арк. 8]. В карний генеральний суд Державного Сенату з 1-го вересня по 31 грудня 1918 року надійшло 1204 справи, більшість з яких – 1146, розглянуто [21, арк. 3]. Слухання 54-х справ призначено на 20, 21 і 22 січня 1919 року.

Державний Сенат Української держави діяв до 14-го грудня 1918 року. Через деякий час Директорія скасувала закон «Про утворення Державного Сенату» і створила Надвищий суд Української Народної Республіки, який так і не зміг виконувати поставлені перед ним завдання в силу об'єктивних обставин, що склались на той час.

Висновок. За порівняно короткий період своєї діяльності, Державний Сенат Української держави розглянув значну кількість цивільних, кримінальних та адміністративних справ. У своїй діяльності найвищий судовий орган керувався нормативно-правовими актами, прийнятими в період Гетьманату П. Скоропадського, а також нормативно-правовими актами колишньої Російської імперії і Центральної Ради, якщо вони

не суперечили законодавству Української держави.

Напрацювати відразу весь масив законодавства, який врегулював би діяльність найвищого судового органу та загалом всієї системи судових органів не було можливості у зв'язку з складною внутрішньо-політичною та зовнішньо-політичною ситуацією, а також з врахуванням незначного періоду існування Української держави П. Скоропадського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918. Київ, Філадельфія, 1995. 452 с.
2. Там само.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України . Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 1 зв.
4. ЦДАВО України. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 68 Арк. 55-56 зв.
5. ЦДАВО України. Ф. 2207 . Оп. 1. Спр. 1755. Арк. 18.
6. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 3 зв.
7. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 4 зв..
8. Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Торонто, 1971. 366 с.
9. Доленга С. Скоропадщина. Варшава, 1934. 176 с.
10. ЦДАВОУ України. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 55-56 зв.
11. Дорошенко О.Д. Історія України 1917–1923 р. II том. Українська Гетьманська держава 1918 р. Ужгород, 1930. 512 с.
12. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 15.
13. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 6 зв.
14. ЦДАВОУ України. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 56.
15. ЦДАВОУ України. Ф. 905. Оп. 6. Спр. 21. Арк. 1.
16. ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 2184. Арк. 3.
17. ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 2184. Арк. 8.
18. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 11 зв.
19. ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 2186. Арк. 23.
20. ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 1380. Арк. 8.
21. ЦДАВО України. Ф. 2208. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 3.